سەرەتاکانی رۆشنگەری لای کورد

رەنگدانەوەی لە یەکەمین رۆژنامەی کوردیدا

خوێندنەوەو هەڵسەنگاندنە

بەهات حەسیب قەرەداخی

پێشەکییەکی پێویست

ماوەیەکی زۆربوو چەند پرسیارێکمان لە لا دروست ببوو، کە ئایا کەیو چۆن ، بزاڤی رۆشنگەری لە لای کورد سەری هەڵداوە ؟ کێن ئەو رۆشنگەرە – رابەرانە–ی سەرەتاکانی ئەو کاروانەیان جولاندو لە کوێوە دەستیان پێکردووە؟ بە چ شێوازێك ئەو بزاڤەیان هێنایە ئاراوە؟ دواتر، ئاخۆ کاردانەوەی ئەو خەباتەی ئەوان، رەنگدانەوەی ئەو تێکۆشینەی ئەوان، لەناو کۆمەڵی (کوردەواری) دا چۆنو چی بووە ؟ ئایا رەنج و ماندووبوونی ئەورۆشنگەرانە چیی لێ شینبوو؟!

بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە، وامان بە باش زانی بگەڕێینەوە سەر کۆنترین‌و یەکەمین بەڵگەنامەی چاپکراوی کوردی کە {ڕۆژنامەی کوردستان}ـەو لە ساڵی ١٨٩٨دا، واتە ١٠٥ ساڵ لەمەوبەر، یەکەمین ژمارەی لە قاهیرە دەرچووەو لەوێوە بە هەزاران دانە لەهەر ژمارەیەکی بە دیاری نێردراوەتەوە بۆ ناو کوردستان، بە تایبەت لە خولی یەکەمیدا و گەیشتووە بە دەستی خوێنەواری کورد لەناو کوردستاندا.

گەڕانەوەمان بۆ ئەم ڕۆژنامەیەی بە دایکی ڕۆژنامەنووسی‌و ڕۆژنامەوانیی کوردی دادەنرێ، لەبەر ئەوە بوو کە، بڕوامان وایە ڕۆشنگەرانی رابەر، حەتمەن دەبێ سوودێکی یەکجار زۆریان لە (جەریدە !) (ڕۆژنامە) وەرگرتبێ بەو پێیەی کە تاکە کەناڵێکی ڕاگەیاندن بووە لەو سەردەمەدا، ئەمە ئەگەر زیادەڕۆیی نەکەین‌و نەڵێین ئەسڵەن هەر بە مەبەستی بەرپاکردنی ئەو بزاڤە ڕۆشنگەرییە بووە، کە دەستیان داوەتە دەرکردنی ڕۆژنامە !

بەو خولیایەوە دەستمان کرد بە هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی (کوردستان)و سەرلەنوێ خوێندنەوەو هەڵسەنگاندنی وتارەکانی, بە تایبەت (خولی یەکەمی) لەگەڵ چەند سەرچاوەی دیکەدا کە لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا ناویان هێنراوە.

ڕۆشنگەری

هەنگاوی یەکەم

لە ئەوروپادا سەدان ساڵ بوو، مرۆڤ وەك كۆیلە مامەڵە پێدەكرا. كەنیسە و پیاوانی ئایینی‌و پادشا خاوەن دەستەڵاتە خوداییەکان (وەك خۆیان ناویان لە خۆیان نابوو) ببوونە (وەصی) بەسەر هەموو میللەتانی خۆرئاواوە، ئەو دنیا فراوانە و ئەو ژینگە دەوڵەمەند و بەربڵاوەیان لە چەند یاساو ڕێساو ڕێوڕەسمێکی لاساییکارییانەی بێ پێزو نائەقڵانیدا کورت کردبۆوە و تاریکستانێکی ڕاستەقینە باڵی بەسەر خەڵك‌و ژیاندا کێشابوو.

له هەناوی كۆمەڵگە ئەوروپاییەكانداو له ناوەندە فیكری و ئایینیو هونەری و بازرگانیو پیشەسازییەكاندا كه له سەرەتای رێنسانسەوەو پێشتریش لەسەر هەڵدانی گۆڕانكارییە ئابووری و كۆمەڵایەتییەكانی ناو خودی ئەوروپاوە، هێواش هێواش سەریان هەڵدا و كەوتنە جموجووڵی نائاسایی، تا دواجار له سەرەتاكانی سەدەی هەژدەیەمەوە، بزاڤێكی رۆشنگەری، سەرتاسەری كایە و بوارەكانی ژیانی گرتەوە.. ئەم بزاڤە(له ئەوروپادا) تا كۆتاییەكانی سەدەی نۆزدەیەمی خایاند، بۆیە سەرتاسەری ئەو چاخە له مێژووی ئەوروپادا بە (چاخی رۆشنگەری) ناسراوەو ناو دەبرێ.

(رۆشنگەری) ئەو بزاڤە مێژووییە بوو كه دەیان فەیلەسووفی گەورە، دەیان هونەرمەند و دەیان زاناو سیاسیی مەزن له وڵاتانی فرەنساو ئەڵمانیاو بەریتانیاو هۆڵەندە و ئیتالیادا به حەماسێكی زۆرو به گیانێكی خەباتگێڕییەوە بەشدارییان له هەڵایسان و بەردەوامبوون و سەرگرتن و سەرخست نو به ئامانج گەیاندنیدا كرد و بووە مایەی وەرچەرخانێكی هەرە گەورە له سیستمی ژیان و بنیادنانی ئەم شارستانییەتە عەلمانییەی وا تەمەنی نزیك دەبێتەوە له سەدە و نیوێك.

ئەو رۆشنگەرە رابەرانەی ئەوروپا، خەباتێكی سەخت و بێ وچانیان له دژی، نەخوێندەواری، نەزانی، كۆیلایەتی و نایەكسانی و ئۆرۆستۆكراتی و دواكەوتوویی و خورافە و بڕوای هیچ و پووچی ئایینی و نائایینیو پەیوەندییە نائینسانییەكانی ناو كۆمەڵگەكانیان، بەرپا كردو لەو رێگەیەدا ، بە گیان و بە جەستە، بە موڵك و ماڵ و بە بەرژەوەندیی تایبەتیی خۆیان باجی گەورەیان دا ، بەڵام نەوە لە دوای نەوە ئاڵاو بەیداخی ئەم بزاڤ و شۆڕشە سەرتاسەرییەیان بە یەكتری دەسپارد، تا دواجار كاروانیان گەیاندە مەنزڵ.

شارە گەورەكانی پاریس و لەندەن، بوونە دوو پایتەختی گەورە و ناوداری جیهان، له هەموو روویەكی ژیانەوە گەشەیان كردوو و رۆشنگەرانیش برەویان به چالاكییە فیكری و هونەری و ئەدەبییەكانیان داوفەرهەنگێكی نوێ وبناغەكانی كەلتورێكی نوێیان داڕشت , دواتریش لە نیوەی یەكەمی سەدەی هەژدەهەمدا شۆڕشێكی كشتوكاڵیو له

نیوەی دووەمیشیدا شۆڕشی پیشەسازی لە بەریتانیاداو بە دوای ئەویشدا لە وڵاتانی تری ئەورووپیدا بەرپا بوو.

بزاڤی رۆشنگەری، کە برێك چەمك و تێڕوانینی نوێی هێنابووە ئاراوە بە یەکەمین و بەراییترین ئەزموونەکانی خۆیدا تێپەڕی و سەرکەوتنی بەدەست هێنا، یەکەمین ئەزموونیان، شۆڕشی رزگاریخوازی ئەمریکا بوو لە ساڵی ١٧٧٦دا، پاشان شۆڕشی گەورەی فرەنسا ١٧٨٩ کە ,سەر لەبەر سیستمی سیاسیو کۆمەڵایەتیی ئەو وڵاتەی گۆڕیو تیشك و پریشکی گەیاندە هەموو ئەورووپاو دنیاش. پێشتریش لە کۆتایی سەدەی حەڤدەهەمیندا لە میانەی (شۆڕشی شکۆمەند)ی بەریتانیادا ساڵی (١٦٨٨) گەلێ‌دەستەڵاتی گرنگ لە کەنیسە سەندرابۆوە و لەوساوە ئەو وڵاتە بوو بە لیبرالترین وڵاتی ئەورووپاو دنیا.

هەرچەندە لە رووی تیۆرییەوە، ناوەندی ئەم بزاڤە، شاری پاریس بوو، بەڵام ئەوەندەی نەخایاند سەرتاسەری ئەورووپای گرتەوەو رووی کردە ئەمریکا و ناوچەکانی ژێردەستی ئیمپراتۆریەتی عوسمانییش.

رووناکبیرانی چاخی رۆشنگەری، ژیانی مرۆڤایەتییان بەرەو رێگایەکی رۆشن ئاراستە کردو کۆمەڵێك ئامانج و هیوای نوێی ئەوتۆیان بۆ مرۆڤایەتی خوڵقاند، کە هەندێکی تا ئێستاش لە هەندێ جێی (تاریکی ئەم دنیایەدا) نەهاتوونەتە دی و خەڵکانێك هەن بە هەمان حەماسی رابەرانی رۆشنگەریی سەرەتاوە خەبات دەکەن لەپێناو هێنانەدییان.

سەرەتاکانی رۆژنامەوانی لە ناوچەکانی ژێردەستی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانیدا, سەرەتای رۆشنگەری

ئەگەرچی لە کۆتایی سەدەی حەڤدەهەمەوە رۆژنامە، تاكو تەرا، دواتر لە ناوەڕاستی سەدەی هەژدەهەمەوە، چەندین رۆژنامە، لە وڵاتانی ئەورووپادا (ئەڵمانیا، فەرەنسا، بەلژیك، هۆڵەندە، بەریتانیاو روسیا)و لە ئەمریکاشدا، هاتنە دەرچوون،

کەچی دەرکردنی رۆژنامە لە ناوچەکانی ژێردەستی عوسمانیدا تا چارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم دواکەوت.

لە ساڵی ١٥٤٦دا جوولەکەکان چاپخانەیان بردۆتە تورکیاو لەوێ (تەورات)یان بە حەرفی عیبری چاپکردووە.. ئەرمەنییەکانیش لە ساڵی ١٦٤٠دا چاپخانەیان بۆ خۆیان دامەزراندووە. لە ساڵی ١٧٠٢ دا قەشە مەسیحییەکان چاپخانەیان بردە شاری حەڵەب لە شام، ناپۆلیۆنیش لە هێرشەکەیدا بۆ سەر وڵاتی میسر لە ١٧٩٨ تا ١٨٠١ جگە لەوەی ژمارەیەکی زۆر زاناو پسپۆڕی لەگەڵ خۆیدا برد، چاپخانەیەکیشی لەگەڵ خۆی بردە میسرەوە کە هەم حەرفی لاتینیو هەم حەرفی عەرەبیشی هەبوو، وێڕای ئەوەش کۆڕی زانیاریی بۆ میسرییەکانو کتێبخانەیەکی فرەنسیو دوو قوتابخانەی فەرەنسی بۆ مناڵان و دوو رۆژنامەی (فرەنسی)و یەکێکی عەرەبیشی بە ناوی (التنبیه) وە لە وڵاتی میسر دەرکرد، کە دەکرێ ناوبرێ بە یەکەمین رۆژنامەی عەرەبی لە مێژوودا.

هەر دوابەدوای ئەو گۆڕانکارییانە و بە هاتنی (محمد علی پاشا)، بزووتنەوەیەکی گورجوگۆڵ لە کایە شارستانییەکانی ژیانی میسرییەکاندا سەری هەڵداو پێیان نایە قۆناغی (بەمۆدێرنکردن)و (رۆشنگەری)یەوە. لە ساڵی ١٨٢١دا چاپخانە کۆنەکەی ناپۆلیۆن چاککرایەوە و خرایەوە گەڕ و ناونرا (المطبعة الأهلية) یان (مطبعة بولاق) کە لە سەرەتادا بۆ چاپکردنی نووسراوە رەسمییەکانی حکوومەت و پاشان لە ساڵی ١٨٢٨ دا بۆ چاپکردنی رۆژنامەی (الوقائع المصرية) بەکار دەهێنرا.

لە سەنتەری دەسەڵاتی عوسمانییەکانیشدا: لە تورکیا، یەکەمین رۆژنامە بەزمانی تورکی، بە ناوی (تەقویمی وەقائع) لە ساڵی ١٨٣١دا , دەرچووە و هەواڵ و فرمانە سوڵتانییەکانی تێدا بڵاو کراوەتەوە . ئەگەرچی بەر لەم رۆژنامە تورکییە چەندین رۆژنامە و بڵاوکراوەی تر، لە لایەن میللەتانی ژێر دەستە و ناموسڵمانەوە، (ئەرمەنی، بولگاری، یۆنانی، ئاشووری، فرەنسیو ئینگلیزیش), بە زمانی خۆیان دەرکراون .

چاپ و چاپەمەنی و رۆژنامەوانی، کە کەرەسە و هۆکاری سەرەکی بوون لە بەرپابوون و سەرخستنی بزاڤی رۆشنگەری لە ئەورووپاو ئەمریکادا، لە وڵات و ناوچە و

ویلایەتەکانی ژێردەستی عوسمانییەکاندا، بڤەو قەدەغە بوون، ماوەیەکی زۆریشی خایاند تا پەراوێزێکیان لە ئازادی بۆ خۆیان بچڕی .. ڕۆژنامەوانی کە نەبووە دیاردە و نەریتێکی باو و بەربلاو لەم ناوچانەدا، هیچ یاساو ڕێسایەکیشی نەبوو بۆ ڕێکخستنی، ئەوەندە نەبێ کە جارجارە، لابەلاو لە حاڵەتی نائاساییدا لە لایەن وەزارەتەکانی مەعاریف و ناوخۆوە، لە جێی (بابی عالی) کە بالاترین دەستەلاتی عوسمانی بوو، سانسۆریان دەخستە سەر ڕۆژنامەکان و دایاندەخستن و سزاشیان بەسەر خاوەنەکانیدا دەسەپاند، تەنانەت فەللاقەشیان دەکردن. ئەو بێ یاساییە هەروا بەردەوام بوو تا ساڵی ١٨٥٨ کە یاسایەکیان بۆ (سزادان) نەك بۆ ڕۆژنامەنووسی، دەرکرد . بەگوێرەی ئەو یاسایە کەمترین ئازادی و مافی ڕەخنەگرتن و بلاوکردنەوەی بیروباوەڕی نوێ و نائاسایی ، قەدەغە و بڤە کران و سزا و غەرامەی داراییشیان بۆ دیاری کرابوو. بەلام لە ساڵی ١٨٦٣ دا و بۆ هاندانی ڕۆژنامەکان کە بە شان و شەوکەتو گەورەیی و کارە باشەکانی سوڵتان و داوودەزگاکانی دەوڵەتەکەیدا هەڵبدەن ، بەگوێرەی یاسایەکی نوێ، سوڵتان عەبدولعەزیز، هەندێ ئازادیی سنوورداری (دوور لە مافی ڕەخنەگرتن) بەخشی بە ڕۆژنامەوانان، تا لەو ڕێگەیەوە بەرپەرچی ئەو ناو و ناتۆرەیە بدەنەوە کە ڕوس و ئەوروپاییەکان خستبوویانە دوای دەوڵەتی عوسمانی، کە گوایا (پیاوە نەخۆشەکەیە)! ئیدی والییە تورکەکانی ویلایەتە جیاجیاکان، کەوتنە خۆیان و دەسیان دایە هێنانی چاپخانەی نوێ و دەرکردنی ڕۆژنامە بە هەردوو زمانی تورکیو عەرەبی. ڕۆژنامەکان گشتیان حکوومی بوون و بۆ بلاوکردنەوەی هەواڵە باش و دڵخۆشکەرەکانی دەوڵەت بوون. بەوجۆرە لە شارەکانی: بەیروت، بەغدا، موسڵ و بەسرە، ڕۆژنامە حکومییەکان هاتنە مەیدانەوە.

بە پاڵ ئەم ڕۆژنامە حکومیيانەوە جارجارە، ڕۆژنامەی ئەهلیش لێرەو لەوێ دەردەچوون، بەلام هەربەهەمان نەفەسی ڕۆژنامە ڕەسمییەکانو بە بێ پرکێشیکردنی ڕەخنەگرتنو بلاوکردنەوەی بیری نوێ.

وەك وتمان هەموو گەلانی ژێردەستی عوسمانی، بە زمانەکانی خۆیان، بوونە خاوەنی رۆژنامەی خۆیان، لەسەر زەویی نیشتمانی خۆیان، تەنیا کورد نەبێ. بە بڕوای ئێمە ئەم مەسەلەیەش بۆ ئەوە دەگەڕایەوە کە رۆشنبیرانی کورد رازی نەبوون بەوەی رۆژنامەیەك دەربکەن هیچ پەراوێزێکی ئازادیی را دەربڕینی تیا نەبێ و بڕواشیان بەوە نەبووە کە رۆژنامەیەکی کۆت و پێوەندکراو بتوانێ پەیامی (رۆشنگەرییانەی) رۆژنامەوانی بگەیەنێ, تورکەکان خۆیشیان رێیان نەدەدا بە هیچ کوردێ،لەژێردەستی خۆیاندا رۆژنامەیەکی کوردی دەربکات.

حاڵ هەر بەوەوە نەوەستا، بەڵکو بە هاتنی سوڵتان عەبدولحەمید بۆسەر تەختی سەڵتەنەتی عوسمانی، بەجارێ دەرگاو دەروازەو پەنجەرە و دەلاقە و تەنانەت کلاوڕۆژنەکانیش لەسەر ئازادییە سنووردارەکەی رۆژنامەوانی داخران و چەندین رێنومایی کە دەشێ ناوبنرێن بە (قەدەغەنامە) بۆ کۆنترۆڵکردنی تەواوی ئەو بوارە، لە بابی عالییەوە دەرچوو.

رۆژنامەکان و رۆژنامەوانانی شارو ویلایەتەکانی ژێر دەستی سوڵتان و دەوڵەتەکەی، هەڵاتن، کۆچیان کردو تاراوگەیان هەڵبژارد تا لەوێوە جارێکی تر دەستپێبکەنەوە.. شاری قاهیرەش، کە بەر لە دەیان ساڵ چاپخانەی تێچوو بوو، نەریتێکی لە بوارەکانی چاپگەریدا بۆ خۆی دامەزراندبوو، ژمارەیەکی زۆر رۆشنفکرو خوێنەوارو رۆشنگەری تیا کۆبببوونەوە، ئەو وڵاتە لە ژێردەستی سوڵتاندا نەمابوو، کەوتبووە دەس ئینگلیزەکان.. قاهیرە ئەو شارەبوو کە رۆژنامەنووسانی هەڵاتووی ژێردەستی سوڵتان، لێی دەگیرسانەوە، لەدایکبوون وبەردەوامییچەندین رۆژنامەی عەرەبیو تورکییشی بەخۆوە بینی کە درێژەیان دەدا بە رووناککردنەوەی زەینی خەڵك و بەرهەڵستکارییەکی سەرەتاییان لە دژی دەستەڵاتی عوسمانلی دەستپێکرد.

هەموو ئەم رۆژنامانە، بە پاڵ سالۆنە فیکرییەکانەوە، کە لە شارە گەورەکانی وەك قاهیرە و ئەسکەندەرییە و بەیروت و دیمەشقو بەغدا بە ئاشکراو بە نهێنی لە کۆشك و سەرای خاوەن نفووزو سەروەتەکاندا سازدەکران، جگە لەو چاکسازییانەی کە (محمد

علی پاشا) لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمدا دەستی دابوویە لە میسر، هەر هەمووی پێکەوە یەکەمین هەنگاوەکانی بزاڤی رۆشنگەریو تازەکردنەوەو هوشیارکردنەوەو رزگارکردنی مرۆڤـ بوون لەژێر باڵی رەشی نەخوێندەواریو نەخۆشیو هەژاریو دواکەوتوویی.

بە هەرحاڵ ئێمە لەم باسەماندا لەوە زیاتر لە بارەی سەرەتاکانی رۆشنگەری لە لای عەرەبو میللەتانی تری ژێردەستی عوسمانی نادوێینو راستەوخۆ دەچینە سەر باسی: (سەرەتاکانی رۆشنگەری لە لای کورد, رەنگدانەوەی لە یەکەمین رۆژنامەی کوردی دا .)

کوردستان

یەکەمین رۆژنامەی کوردی ،

یەکەمین هەنگاو بەرەو دونیای رۆشن!

لەبەر رێنەدان و لەبەر بڕوا نەبوونی رۆشنبیرانی کوردیش بە تورکو یاساکانی، لە سنووری دەستەڵاتی راستەوخۆی عوسمانییەکاندا، هیچ رۆژنامەیەکی کوردی دەرنەچوو.. کاتێکیش میرانی بەدرخان، بە تەواوی هەموو گەندەڵیوکاری دوژمنکارانەی عوسمانییەکانیان بۆ دەرکەوت ، ئیدی وەك (سورەییا بەدرخان) لە سەر وتاری یەکەمین ژمارەی خولی سێهەمی دەرچوونی (کوردستان) دا –ـ ١٩١٧, کە لە قاهیرە دەرچووە ، دەڵێ:

(....وتیان مادام حکوومەتی عوسمانی خۆی خراپە ئەکات بۆچ ئێمەش لەگەڵ ئەو خراپ ببین) بۆیە (مقداد مەدحەت بەگی کوڕی میر بەدرخانی میری بۆتان) هەڵساو رووی کردە قاهیرە، قاهیرەش ئەو قاهیرەیە بوو کە پێشتر باسمان کرد. هەر لە سەروتاری (تورکی)ی هەمان ژمارەدا (سورەییا بەدرخان) نووسیویە دەڵێ: (....ئەو ئیدارە هەڵەیە کاریگەرییەکی زۆری کردە سەر کوردەکان، بۆیە هیچ هیوایەکیان نەماو دەستیان لە چاکبوونی بارودۆخەکە شوشت. هەندێ لە سەرکردەکانی کورد بۆ رزگارکردنی کوردەکان لە دەست زوڵمو زۆرداریی نەتەوەکانی عوسمانی، ساڵی "١٣١٣ :

١٨٩٦" کۆمەڵەیەکی نهێنییان دامەزراند).. کاتێکیش مەدحەت بەگ گەیشتە قاهیرە, لەوێ (.... بۆ بڵاوکردنەوەی بیروبۆچوونی ئەو کۆمەڵەیە ساڵی "١٣١٥ : ١٨٩٨" رۆژنامەی کوردستانی لە قاهیرە دەرکرد....).

یەکەم رۆژنامەی کوردی(کوردستان): یەکەمین دەنگ هەڵبڕینی ئاشکرای رۆشنفکرانی کورد بوو، کە بە شێوازی رۆژنامەو بەکەڵك وەرگرتن لە چاپخانەو بە زمانی کوردی، بدرێ بە گوێی کورد و جیهاندا، هەم کۆشش و پرۆژەیەکی جیددی بووە بۆ ناساندنی کوردو زمان و مێژوو و ئەدەب و قوربانییەکانیو ئازایەتییەکانی بە دنیاودەوروبەر، هەم یەکەمین پەیامی ناڕەزاییو رەخنەی توند و ئاشکرابوو لە دەستەڵاتدارانی عوسمانی(کە نوێنەری کۆنەپەرستترینو رەشترین دەستەڵاتی سیاسیو ئیداریی دنیای ئەو کاتە بوون) ، لە لایەکی تریشەوە (کوردستان) ئەو مامۆستایە بوو کە خەڵکی کوردستانی هوشیار دەکردەوە و ئەو بانگەوازە بوو کە لە خەوی قورسی دواکەوتوویی وەئاگای دەهێنانەوە و زۆر بەتوندی رەخنەی جددیی لە هەل ومەرجی سیاسی،کۆمەڵایەتیوفەرهەنگیی کوردستانی ژێردەستە دەگرت . ئەو چرا رووناکەیش بوو کە رێگای بۆ نەوەی نوێی کورد رۆشن دەکردەوە. (کوردستان) یەکەمین مینبەری دەستەبژێری میللەتێکی بێ مینبەر بوو , یەکەمین بڵندگۆی رۆشنگەریی کوردی بوو.

خاوەن و سەرنووسەری (کوردستان) خۆیشی درکی بە ناوازەییو دەگمەنی کارەکەی خۆی کردووە بۆیە لە سەر وتاری یەکەمین ژمارەیدا، کە لە ١٨٩٨/٤/٢٢دا دەریکردووە دەڵێ:

(بەداخەوە، کورد کە لە زۆر نەتەوە زیاتر خاوەنی بیروهۆشن، جوامێرن، لە ئایینی خۆیاندا رەواو بەهێزن، بەڵام وەکو نەتەوەکانی دیکە خوێندەوارو دەوڵەمەند نین. نازانن دراوسێکانیان چۆنو چی ئەکەنو لێیان بێ ئاگان . بۆیە پشت بە خوا ئەم رۆژنامەیەمان نووسیو بە پشتیوانیی خوای گەورە لەمەودوا هەر پانزە رۆژ جارێك بڵاوی دەکەمەوە.

ناوی رۆژنامەکەیشمان ناوە کوردستانو لەم رۆژنامەیەدا سوودەکانی زانست و زانیاری باس دەکەم، لە چ جێگایەك مرۆڤ فێر دەبێت، لە چ جێگایەك خوێندنگای باش هەیە پیشانی کوردی دەدەم، لە چ جێگایەك شەڕ ببێت هەڵوێستی وڵاتانی گەورە چی دەبێ و چۆن شەڕ دەکەن، چۆن بازرگانی دەکرێت، هەموویان باس دەکەم. تا ئێستا هیچ کەسێك رۆژنامەیەکی وەك ئەمەی بڵاو نەکردۆتەوە).

خاوەن و سەرنووسەری (کوردستان) پێی وابووە، پەیامێکی پیرۆزو مەزنی پێیە و لە رێی ئەم رۆژنامەیەوە دەتوانێ بیگەیەنێ.. پەیامەکەیشی وەك لەم چەند نموونەیەدا دەردەکەوێ (کە لە دەقی نامەیەکیهاوپێچی یەکەمین ژمارەی رۆژنامەکەدا بۆ برادەرە فەرەنسییەکانی و بە فەرەنسی نووسیوێتی) ئەو پەیامە دەقاودەق پەیامێکی رۆشنگەرانە و تازەگەرانە بووە، کە بۆ یەکەمین جار بووە کورد، رۆشنگەری کورد، لە رێی وتارو رۆژنامەوە بیگەیەنێ بە خوێنەرانی لە ناوەوە و دەرەوەی کوردستاندا، مقداد مەدحەت بەدرخان لەو نامەیەدا، لە جێیەك دەڵێ: (ئەمە یەکەمین جارە کە بەم زمانە ئەم رۆژنامەیەم بڵاوکردۆتەوە، بۆ مەبەستی تێگەیاندنی زانیاریو گیانی خۆشەویستی لەناو رۆڵەکانی نەتەوەکەمداو هاندانی کوردەکان بۆ ئەوەی رێگەی پێشکەوتنو شارستانێتیی نوێ بگرن،...).

لە جێیەکی تریدا دەڵێ: (... بڕیارمدا لە رێگەی ئەم رۆژنامەیەوە هەموو توانای خۆم لە دوورەوە تەرخان بکەم بۆ هەموو کارێك کە قازانجو بەختیاریو پەروەردەکردنی بیری تێدابێت بۆ هاوڵاتیانی کورد).

بە هەمان دەستووری رۆشنگەرانی رابەر لە ئەورووپادا، کە لە سەرەتادا بە زمانێکی نەرم، بە بێ هێرش و پەلامار، قسەو ئامۆژگاری و دواتر رەخنەیان بە رووی کەنیسە و دەستەڵاتی ئۆرۆستۆکراتی و پیاوانی ئایینیدا دەدا، ئەمانیش، سەرنووسەرو نووسەرانی تری (کوردستان) لە سەرەتادا زمانیان نەرم بوو لە بەرامبەر سوڵتانی عوسمانی، بەڵام کە تێگەیشتن ئەو زمانە کاری خۆی ناکات و بە دەردی ئەمان ناچێ.. بەرەبەرە و ژمارە لە دوای ژمارە، توند و توندتریان کردو گەیاندییانە ئەو رادەیەی بە ئاشکرا و

راشکاوانە، تاوانی هەموو ئەو زوڵم و زۆرە، ئەو نەفامیو نەخوێندەواری و برسێتی و دواکەوتووییەی میللەتان و وڵاتان، بدەنە پاڵ داو و دەزگای عوسمانی و دواتریش بیخەنە ئەستۆی خودی سوڵتان و داوای گۆڕین و لادانی بکەن، تا گەندەڵی و دواکەوتوویی و زوڵم و زۆر نەمێنێ. واتا هەروەك چۆن بزاڤی رۆشنگەری لە زەمان و زەمینەی رەسەنی خۆیشیدا (ئەوروپا) لە سەرەتادا تەنیا بزاڤێکی ئەدەبی، هونەری، فیکری بوو، کەچی ئەوەندەی نەخایاند بە تەواوی ئاوێتەی خەباتی سیاسی بوو، هەر بەو چەشنە هەنگاوەکانی سەرەتای رۆشنگەریی کوردیش،هێشتا زۆر لە خاڵی دەست پێکردنەوە دوور نەکەوتبووەوە، کە بە تەواوی ئاوێتەی خەباتی سیاسی و نەتەوەیی بوو، بە جۆرێك کە شەخسیەتی (رۆشنگەر و سیاسیی کورد) وەها لەو سەردەمە و سەردەمانی دوای خۆیدا، ئاوێزانی یەکدی بوون، ئیدی زۆر بەدەگمەن لە یەکدی جیا دەکرانەوە یان جیا دەبوونەوە . لە سەر وتاری ژمارە (٢٩)دا کە بە کرمانجیی ژووروو نووسیویە، دەڵێ: (.... ئەمە دە ساڵە بە ئیفساد و تەشویقی خونکار شەڕی گەورە لە کوردستان ئەقەومێ و کەس ئاسایشی نەماوە، کەس ئومێدی چاکە ناکا، خەڵك هەمووی چاوەڕوانی گۆڕینی ئیدارەی حکوومەتن، بۆ سەلامەتمان هیچ رێگەیەکی دیکە نەماوە).

بایەخدان بە خوێندەواری و زانست

(کوردستان) هەر لە پاش سەر وتاری یەکەمین ژمارەیەوە، خۆی بۆ سەرنجراکێشانی، پیاوانی ئایینیی ئیسلام، میرو ئاغایان و کورد بە گشتی، تەرخان دەکات، تا گرنگی و بایەخی لە کۆتا نەهاتووی خوێندەواری و زانستیان پێ رابگەیەنێ.. (العلماء ورثة الأنبياء) واتا زانایان میراتگرانی پێغەمبەرانن ، ئا بەم رستە بەهێزەوە دێتە ناو باسو زانایان و زانستخوازان دەباتە ریزی پێغەمبەران، بە پشتبەستن بە فەرموودەیەکی (پێغەمبەر د.خ)، لە دوای چەند وشەیەکی بەرایی راستەوخۆ بە گلەییەوە روو دەکاتە زانایانی ئایینیی کورد و دەڵێت: (.... ئەی زانایانی کورد وەك چۆن ئێوە ئەو وەعز و ئامۆژگارییانە بۆ نوێژ دەدەن، هەرواش دەبێ ئەو میر

و ئاغاو کوردانەی کە دەیانناسن، بیانکەنە خەمخۆری زانینو مەعریفەت و رێگای باش و بەسوودیان پیشانبدەن، ئەگەر ئەمە جێبەجێ نەکەن ئەوا تاوانەکەی لە ئەستۆی ئێوەدایە).. ئەم رۆشنگەرە رابەرەی کورد هەر بەوەوە نەوەستاوە کە زانستو مەعریفەت لە لای خەڵك خۆشەویست بکات، بەڵکو چەند هەنگاوێك پێشتریش چووە، ئەوەتا بەرنامەرێژیی بۆ دەکات، ئەرکی ئەم پرۆسەیە دابەشدەکات.. خەڵکانێك کە خۆیان بە زانای ئایینی دەزانن لەناو کورداندا، دەکاتە بەرپرس لەو مەسەلەیەو لە بەرامبەر گەل و لە بەرامبەر پێغەمبەرو خوداشدا رووبەڕووی بەرپرسیارێتییەکی مێژوویی و دینی و دنیاییان دەکاتەوە،. ئەو جەخت خستنە سەر جیاکردنەوەی (وەعز بۆ نوێژ) لە (رێگای باش و بەسوود) بۆ خۆی نەفەسێکی رۆشنگەریی یاخیی هەڵگرتووە، کە ناڕاستەوخۆ دەڵێت: نوێژ و وەعز و ئامۆژگاریی ئایینی بەس نییە بۆ پێشکەوتن و سەربەرزی.. بگرە لەبەر ئەوەی ئێمە تەنیا ئەو دیوەی ژیانمان گرتووە بۆیە وامان بەسەر هاتووە.. لەمەودوا پێویستە بە پاڵ نوێژەوە روو لە دنیای رۆشنی زانستیش بکەین , ئەگەر نا ئەوا چارەنووسمان زۆر خراپ دەبێ.

هەر لەو وتارەدا پاش ئەوەی فەرموودەیەکی تری پێغەمبەر (د.خ) دەهێنێتەوە، کە دەفەرموێ: (العلم علمان، علم الأبدان وعلم الأديان) واتا(زانست دوو زانستە یەکێکیان تایبەتە بە جەستە و تەندروستیو ژیانی مرۆڤ، ئەویدیکەیش تایبەتە بە ئایین و ئیمان) ئینجا دێت و جارێکی دی بە زمانی گلەیی رووی قسەی لە زانایانی ئیسلام دەکات و دەڵێ: (ئەی زانایان بۆچی ئێوە ئەو فەرموودانە بۆ میرو ئاغایان ناخوێننەوە،.؟..)، مەبەستی ئەوەیە بڵێت: ئێوە ئەی پیاوانی ئایینی، راستییەکان لە خەڵك بۆ دەشارنەوە، ئێوە بۆچی خوێندەواریتان بۆ خۆتان قۆرخکردووە؟ ئەی ناترسن خودا و پێغەمبەرتان لێ برەنجێ ؟ هەمان رەوش لە سەدەی ١٧و ١٨ لە ئەورووپادا زاڵبوو، پیاوانی کەنیسە خوێندەوارییان بۆخۆیان قۆرخکردبوو، زۆریان بەلاوە ناخۆش و نابەجێبوو، کە خەڵکی شارەکان، گوندەکان، فێری خوێندەواری بن، نەبادا چاویان بکرێتەوە و هۆش و بیریان ئازاد ببێت، ئەوساش هەموو درۆ و دەلەسە و

خورافاتەکانی کەنیسەوپیاوانی ئاین ئاشکرا بېن و بەوجۆرە هەم دەستەڵات و هەم سەروەت و سامانیشیان لەدەس بچێت . لەو سەردەمەدا زۆر لە مەلاو زانایانی ئیسلام دەستیان بە کڵاوی خۆیانەوە گرتبوو بای غەزەبی سوڵتان نەیفڕێنێ ! بۆیە ئەوەندەی لە خەمی پاراستنی مەعیشەت و گوزەرانی خۆیاندا بوون، ئەوەندە لە خەمی رابەریکردنی خەڵکدا نەبوون بەرە و خوێندەواری، خۆ هەر هیچ نەبێ لەترسی ئەوەی نەبادا ئەو خەڵکە وایان لێبێت خۆیان (بە بێ پەنابردن بۆ مەلاو فەقێ) بتوانن قورئان و فەرموودەکان بخوێننەوە !

سەرنووسەری کوردستان، لەوەشی تێدەپەڕێنێ و بە مەلاکان دەڵێ: (.... بۆچی رۆژنامە عەرەبییەکان ناخوێننەوە، تا بزانن لەم دنیایەدا چی روو ئەدات؟) بەراستی ئەم رستەیە هەر خۆی لە خۆیدا پڕکێشییەکی گەورەیە (بە بەراورد بەو زەمان و زەمینەیە). لێرەدا نەك هەر مەلاکانی ئەوسەردەمە بە کەمتەرخەم و بیرتەسك ناودەبات ، بگرە ناڕاستەوخۆ پێیان دەڵێ: ئێوە مادام رۆژنامە ناخوێننەوە خۆشتان رۆشنبیر نین، ئاگاتان لە دنیا نییە و ئەوەشی خۆی حاڵی وابێ، بەکەڵکی رابەرایەتی نایە ، کەواتە تا بەبەرییەوە ماوە و بەرغەزەبی خوا نەکەوتوون، فریای خۆتان و ئایینەکەتان و میللەتەکەتان بکەون!.

هەر لە هەمان وتاردا، لا دەکاتەوە بەلای میرو ئاغایانی کورد و پێیان دەڵێ، ئێوە (ئەی میرو ئاغایان، تاوانی مناڵەکانتان لە ئەستۆی خۆتاندایە، ئێوەش مناڵی خۆتان بنێرنە خوێندنگا بۆ ئەوەی بخوێنن، دەوڵەتمەندانی ئێوە با، لە رێگەی خودا خێر بکەن و لە گوندەکان خوێندنگا دروست بکەن).... (ئەگەر گوێ لەم ئامۆژگارییانە نەگرن و دیسانەوە تەنها شوانی و کاسبی بکەن، ئەوا لە ماوەیەکی کەمدا کوردستان بە یەکجارەکی کاولو وێران دەبێت).... (ئەی میرو ئاغایان باش تەماشای دەوروبەری خۆتان بکەن و ببینن رۆژبەڕۆژ هەژارترو سووکتر دەبن، هۆیەکەیشی جەهالەت و نەزانینتانە)... (...خەڵك دەڵێن ئەگەر کورد بخوێنێت ئەوا لە هەموو جیهان بەهێزترو دەوڵەمەندتر دەبن).

هەر لە درێژەی ئەو وتارەدا، کە دەکرێ بە وتاری یەکەم و هەنگاوی یەکەمی بزاڤی ڕۆشنگەریی کوردی، ناو ببرێ، دەم لە زۆر شتەوە دەدات , لەوانە هێنانەوەی چەند نموونەیەك لەسەر میللەتی بەژمارە زۆری بەڵام بێ هونەر, کە چۆن میللەتێکی گچکەو زانا بەسەریدا زاڵ دەبێو ئینجا باسی ئەو کوردانە دەکات کە لە جامیعەی ئەزهەر لە قاهیرە دەخوێنن، کوڕانی (سلێمانی و سۆران و کەرکوك)نو داخێکی زۆری هەیە کە هیچ کەسێکی ناوچەکانی (بۆتان، غەززان، شێروان و هەکاری) ی نەدیوە، ئەوەش بە گرفت و کەموکوورییەکی مەزن دادەنێ. باسی خەڵکی میسر دەکات کە خەریکی خوێندن و کار و بازرگانیو هونەرو پیشەسازیین، تەنانەت هەندێ لە ژنەکانیشیان دەخوێنن ! بەڵام بە گشتی کوردەکانی میسر ی دیوە کە خزمەتکارو دەرگەوانو بێدەرامەتن، چونکە خوێندەوار نینو هیچ سنعەتێك فێر نەبوون. جارێکی دیکەش دێتەوە بە سەرو پۆتەڵاکی مەلاکاندا و لێیان دەپرسێ (.... ئەی زانایانی کورد، ئێوە بۆچی لە مزگەوتەکاندا باسی خراپیی نەزانین و سوودی عیلم ناکەن؟).

لە سەر وتاری ژمارە دوودا ، جارێکی دیکەو بە ڕوونتر، دێتەوە قسەو ڕوو لە میرو ئاغایانی کورد دەکات و لێیان دەپرسێ: (.... حەزرەتی پێغەمبەر "د.خ" فەرموویەتی "حب الوطن من الایمان") .... (....ئەی میرو ئاغاو پادشایان لە ئێوە دەپرسم تاکو ئێستا کێ لە ئێوە شتێکتان کردووە بۆ نیشتمانی خۆتان بۆ ئەوەی بزانین کە ئێوە نیشتمانی خۆتان خۆش دەوێت؟)....(....خۆشەویستیی نیشتمان ئەوەیە کە مرۆڤ نەهێڵێت یا ڕێگا نەدات دوژمنان بێنە ناو نیشتمان، خۆشەویستی نیشتمان ئەوەیە کە مرۆڤ ئاوەدانی بکاتەوە، خوێندنگا و قوتابخانە و خێرو خێراتی تیا دروستبکات، خۆشەویستیی نیشتمان ئەوەیە کە مرۆڤ مناڵانی ئەو نیشتمانە بخاتە بەر خوێندن و خوێندنەوەو فێری پیشەو زانستیان بکات).

لە درێژەی هەمان وتاردا دەڵێ: (.... وەرن با بزانین چۆن لەپێناو دنیا و چۆن لەپێناو ڕۆژی دواییدا کار بکەین؟ دەبێ چۆن بۆ دنیا کار بکەین وەك بازرگانی، کاسبکاری، فێربوونی پیشەو زاست....)... (... الحمد لله کورد لە کاروباری ئایینی

خۆیدا زۆر باشن بەلاّم نەخوێندەوارن بۆیە ناتوانن بۆ رۆژی دوایی بە باشی کار بکەن!).
(.... خۆزگە بەو کەسەی چاکە دەکات، چاکەکردن نە نوێژە و نەرۆژوو، چونکە نوێژ و رۆژوو ئایینی مرۆڤە و بیەوێت و نەیەوێت پێویستە بیکات، بەڵکو چاکە ئەوەیە مرۆڤ خوێندنگا و قوتابخانەو مزگەوت دروستبکات)... (... سەیری مناڵانی بێ باوک بکەنو بیانخەنە بەر خوێندن...)... (... ئەی دەوڵەمەندی کورد، باوکتان بە چەند گەزێك کفنی سپی چۆتە بەر رەحمەتی خوا و ئێوەش بە هەمان شێوە دەچن، ئەو زێرو زیوە لەناو عولبەکانتان بێننە دەرێ و لە رێی خوا قوتابخانەو خوێندنگا دروستبکەن، مناڵانی بێ دایك و باوك بخەنە بەر خوێندن بۆ ئەوەی لە دنیاو ئاخیرەدا ئارام بن و خوا لێتان رازی بێت).

ئێمە پێمان وایە هەموو ئەو نموونانەی سەرەوە، بەڵگەی حاشا هەڵنەگرن بۆ پەرۆشی ئەم رۆشنگەرە گەورەیە، کە هەرچی زووە خوێندەواری لەناو مناڵانی کورددا بلاّو بکرێتەوە و زۆر جەخت لەسەر (مناڵانی کورد) و گەنجەکانی دەکاتەوە ، چونکە وەك پیاوێکی منەوەرو رابەر، دەرکی بەوە کردووە کە ئەو رەوشە خراپە پێویستە لە بناغەوە چارەسەر بکرێ، بۆ ئەوەی دواڕۆژ مسۆگەر بکرێ دەبێ لە منداڵانەوە دەستپێبکرێ. بۆ ئەوەی پەیامی رۆشنگەریی خۆی بگەیەنێ هەموو جۆرو شێوازێکی دەربڕینی بەکارهێناوە .. گاە بە هەڕەشە و گاە بە لەلا خۆشەویستکردن، جارێك بە رێگەی مەنتیق، جارێك لە رێی فەرموودەی پێغەمبەر و هینانەوەی نموونەی مێژوویی لە مێژووی دەوروبەرو ئیسلامەوە .

ئەم پەرۆشییە، هێدی هێدی بەرنامەرێژ دەبێ و لە سەر وتاری ژمارە (٣)دا دەگاتە ئەوەی بڵێ: (... ئەی میرو ئاغایانی کورد وەك چۆن نوێژکردن لەسەر ئێوە فەرزە، فێربوونی عیلمیش بە هەمان شێوە لەسەرتان فەرزە، بە بێ عیلمو خوێندن، نوێژ و رۆژوو ناتەواون، مرۆڤ چەندە نیشتمانەکەی خۆشبوێت و حەز بە نیشتمانەکەی بکات، بە بێ عیلم ناتوانێت کارێکی باشی بۆ بکات. لەم سەردەمەدا کتێبی زۆر باش نووسراون و باس لە چۆنێتیی رواندن و چاودێریکردنی دار و درەخت و بەخێوکردنی مەڕوماڵات و

چاندنی گەنم و جۆ دەکەن. هەموو شتێك باس دەکەن، خەڵکی خوێندەوار دەتوانن لە ڕێی ئەو کتێبانەوە دار و درەخت و مەڕومالاّت و دانەوێڵەی خۆیان زیاد بکەن....) , لەم وتارەدا بۆ ئاستێکی باڵاتر هەڵدەکشێ و بەوەوە ناوەستێ کە ئامۆژگاریی ئەخلاقیی خەڵك بکات، بەڵکو لە دوو ڕوانگەی ترەوە سەرنجی خەڵك بەلای خوێندەواریدا ڕادەکێشێ.. ڕوانگەیەکیان (ئیمان و دینە) کە بەلای خەڵکی ئەو سەردەمەوە زۆر گرنگ و بە بایەخ بووە و خوێندنو زانستیان لەلا فەرز دەکات وەك چۆن نوێژ و ڕۆژوو فەرز بوون. دووەمیشیان گرێدانەوەی بایەخی خوێندنە بە ژیانی ڕۆژانە و گوزەرانی خەڵکی کوردستانەوە کە بەشێکی هەرە زۆریان باخەوان و جوتیارو خاوەن مەڕومالاّت بوون و لەبەر نەزانی و دواکەوتوویی گیرۆدەی دەستی ئافات و دەردو بەلاّی بەردەوامیبێچارەی ساڵانە بوون کە لە کشتوکاڵو بەروبووم و مەڕومالاّتیانی داوە و نابووتی کردوون.

لە وتارێکی تردا بە ناونیشانی (لیس للانسان إلا ما سعی) جارێکی تر پەنا دەباتەوە بەر نموونە هێنانەوەو سەرگوزشتە گێڕانەوە تا لە ئەزموونی میللەتانی پێشکەوتوو، عیبرەت وەربگیرێ و لەو ڕووەوە باسی هۆکارەکانی پێشکەوتنی (فەرەنگ) دەکات ، تا بە خەڵکی کوردستان بڵێ، دەی ئێوەش هیچتان لەوان کەمتر نییە تەنها جووڵەو زانست نەبێ.. (...... فەرەنگ فێری خوێندنەوە و زانین دەبوون...... مێشکیان وشیار بووەوە دەستیان کرد بە خوێندنەوەو منالّەکانیان نارده بەر خوێندن و ڕەوانەی جێگا دوورەکانیان کردن بۆ ئەوەی فێری سنعەت و هونەر ببن).

ڕاکێشانی سەرنجی خوێنەری کورد بەلای ئەزموونەکەی (فەرەنگ) دا خۆی بۆ خۆی سەرسامیو شەیدایی، ڕۆشنگەرانی ئەوسای کورد، بەرامبەر بەو ئەزموونەی فەرەنسا و ولاّتانی تری ئەوروپا دەردەخات... ئەمە لە لایەك، لە لایەکی تریشەوە هێنانەوەی ولاّتانی فەرەنگستان (کە دەیکردە ئەوروپای مەسیحی) بە نموونەیەك بۆ چاولێکردن، وێڕای ئەوەی بۆ ئەو سەردەمە و لەسایەی باڵادەستیی خەلافەتی ئیسلامدا, جورئەت و لەخۆ بوردنێکی زۆری ویستووە, جۆرێکیش بووە لە خرۆشاندنی خوێنەر لە ڕێی چەشەیەکەوە کە نیشانەی زیرەکیی ڕۆشنگەرەکەیەو نیشانەی پەرۆشییەتی بۆ

نەتەوەکەی و بەڵگەی ئەوەیە کە بەهەر چۆنێك بێت دەیەوێت میللەتەکەی بجوولێنێ و بیخاتە سەر رێگەی راست و رۆشن، رێگای زانست و مەعریفەت،جێی سەرنجە کە لێرەشدا جەخت لەسەر بایەخدان بە منالآن دەکاتەوە، وەك بلێی دەیەوێت بلێ: (سبەی لەم رۆوە دەستپێدەکات). هەر لەو روانگەیەوە و لە درێژەی هەمان وتاری ژمارە (٣)دا دەلێ: (.... ئێمە بە باو و باپیرانمانەوە میرەکانی بۆتان و گەورەی کوردین، بۆیە ئەرکی سەرشانمانە کە بۆ چاکەی کورد خەبات بکەین، دەبێت ئێمە وەك منالآنی خۆمان تەماشای مندالآنی کورد بکەین، کێ لە خەڵکی کوردستان بیەوێت مندالەکانی بنێرێتە "ئەستەمبوول " بۆ خوێندن، با بچێ بۆ لای براکانم لە " ئەستەمبول "، هەرکەسێکیش دەیەوێت بێت بۆ میسر پێشتر نامەم بۆ بنێرێت و لەسەر نامەکە بنووسێت...... هتد).

ئەم پەرۆشییە کە گەیشتۆتە رادەی بەشداریکردنی خۆی و براکانی بە کردەوە، گومان لە مەسەلەکەدا ناهێڵێ و بەڵگەی ئەوەیە کە ئەم پیاوە و براکانی بە کردەوە نەك بە وتن، لەو سەردەمە تاریکەی کورددا , رابەری رۆشنگەریی کورد بوون .

هەر لەو ژمارەیەشدا سەرنجی خوێنەر بۆ لای دوو پیاوی منەوەری کورد رادەکێشێ و بە خوێنەری کوردیان دەناسێنێ، ئەوانیش: (شێخ یوسف ضیاء الدین باشا)یە کە خاوەنی کتێبێکە لە بارەی (رێزمانو لەهجەکانی کوردییەوە) بە زمانی عەرەبی بە ناوی (الهدية الحميدية في اللغة الكردية)، هانی میر و خوێنەرانی ناو کوردستان دەدات کە ئەم کتێبە پەیدا بکەن چونکە زۆر بەسوودە بۆیان.

دووەمیشیان: (حاجی عەبدولقادر)ـە کە دەکاتە شاعیری رۆشنگەرو شۆرگێڕی کورد(حاجی قادری کۆیی), ئاماژە بە رۆڵی ئەو پیاوە و زانایی‌و خەبات و تێکۆشانی لەپێناو فێرکردنی عیلم و مەعریفەتدا، دەکات.

لە درێژەی ئەو خەبات و تێکۆشینە فیکرییەی رۆشنگەرانی رابەردا، مقداد مەدحەت بەدرخان و عەبدولڕەحمان بەدرخانی خاوەن و سەرنووسەری رۆژنامەی کوردستان، چەندین وتارو سەروتاری تر لە ژمارەکانی (٤ و ٥ و ٨ و ٩) دا دەبینین، کە باس لە (فضيلة العلم)و (فضيلة التعلم)و (هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون) و (رتبة

العلم أعلى الرتب) دەكات و لەو ژمارانە و چەندینی تریشدا گەلێ وتار و هەواڵ بەرچاو دەكەون كە لەبارەی شەڕی نێوان وڵاتانەوەیە و سەرنجی خوێنەری كورد، مرۆڤی كورد، بەلای ئەو راستییەدا رادەكێشن كە سەردەم سەردەمی زۆری و قەڕەباڵغی و دەنگەدەنگ نییە، بەڵكو سەردەم سەردەمی پێشكەوتنی پیشەسازی و تەكنیكی و زانستییە، هەر میللەتێك لەم بوارانەدا خۆی پێشنەخات، بازۆریش بێ و بائازاو چاونەترسیش بێ، باڵەخواترس و نوێژكەر ورۆژووگریش بێ، هیچی دادی نادات و دەبێ هەر بە دواكەوتوویی و ژێردەستەیی بمێنێتەوە و تا هەتایە نوقمی تاریكی بێ و دنیای رۆشن بە چاوی خۆی نابینێ !.

رەواندنەوەی وەهم :

رۆشنكرنەوەی ئەقڵی زوڵملێكراوە دژەكان !

پەیوەندییەكانی نێوان گەلانی ژێردەستی عوسمانی، بە تایبەتی نێوانی كورد و ئەرمەن، بە فیتی حوكمڕانەكانی توركو بە مەبەستی پاراستنی بەرژەوەندییەكانی دستەڵاتی توركی عوسمانی، ساڵانێك بوو گرژی و ئاڵۆزیی تێكەوتبوو، كار گەیشتبووە كوشت و كوشتارو پیلان لە دژی یەك گێڕان و تاڵان و بڕۆی یەكتر و دەستدرێژیكردنە سەر موڵك و ماڵ و سەر و سامانی یەكتری . لە بارودۆخێكی وەهادا كەم كەس هەبوون لە هەردوولا، بە فیكری تیژو رۆشنیان دەرك بە راستییەكان بكەن و حەق و ناحەق لە یەكتر جیا بكەنەوە. رۆشنگەرانی رابەری كورد، بە تایبەت عەبدولڕەحمان بەدرخان و ئەو زاتە منەوەرانەی كە كاریان لەگەڵ كردووە یان هاوكاری بوون و ناویان نەهاتووە، رۆڵێكی یەكجار گرنگ و چارەنووسسازیان گێڕاوە، بۆ رۆشنكردنەوەی بەرچاوی خەڵكی چەواشەكراوی هەردوو میللەتی زوڵملێكراوی بەگژ یەكدا چوو، خەباتێكی بێ وچانیان كردووە لەپێناو هوشیاركردنەوە و خستنەوەگەڕی مێشك و ئەقڵی لەكارخراویان، هانیان داون بۆ خۆ رزگاركردن لە وەهم و كۆیلایەتی فیكری و خۆشباوەڕیو تەسلیمبوون بە لێكدانەوەكانی دەستەڵاتدارانی تورك لە بارەی دین و دنیاو دۆست و دوژمنەوە

.رۆشنگەرانی کورد، بە ئەرکێکی مێژوویی خۆیانیان زانیوە بەستەڵەکی بیری کورد بشکێنن و تاریکستانی ئەو ئەقڵیەتەی لە دەرەوەی ئیرادە و بەرژەوەندیی خۆیانەوە بەسەریاندا سەپێنرابوو، بە تیشکی زانست و رۆشنایی حەقیقەت، رابماڵن و رۆشن بکەنەوە . لەم بوارەدا چەندین وتاری زۆر گرنگ لە رووپەڕەکانی (کوردستان) دا دەخوێنرێنەوە.

لە وتارێکی ژمارە (٢٥) دا سەرنووسەر بە جەنگاوەرانی چەواشەکراوی کورد دەڵێ: (.... لەجیاتی ئەوەی پەلاماری کۆمەڵێك پەککەوتەی ئەرمەنی بدەن کە لە ژێر باڵی ئێوەدا خۆیان کز کردووە، هەولبدەن و غیرەت بکەن بۆ شکاندنی ئەو تەوقە زوڵم و زۆرداریيەی کە ئێوەی بێبەش کردووە لە هەموو خۆشییەکی ژیان و پێشکەوتنو بەختەوەری، ئەوە بزانن کە ئێوە لە روانگەی حەقیقەتدا پەنجا قات لەو ئەرمەنییە مەزڵوومانە مەزڵوومترن..). ئەم رستەیەی دواییان وەك داکوتینی دوا بزمارە بە تابوتی (ئەقڵێکدا کە کۆیلەی وەهمە) و زۆر بە راستەوخۆییو رۆشنی ئەو راستییە دەدات بە گوێی مرۆڤی جەنگاوەر و موسڵمانی کورددا، کە ئیتر بەسیە چەواشەییو گێلی و نەفامی.. ئیتر بەسیە خۆشباوەڕیی بەوەی کە گوایە ئەمە شەڕی نێوانی (ئیمان و کوفرە)، نەخێر ئەمە شەڕێکە بە فیتی سەردەستەکان و ناوماڵی کۆیەلەو ژێردەستەکانی گرتۆتەوە ، ئەمە شەڕێکە لەبەرژەوەندیی تورکاندا، کە تەوقی زوڵم و کۆیلایەتییان کردۆتە گەردنو دەست و پێ و ئەقڵی ئەرمەنیی مەزڵووم و کوردی لەوان مەزڵوومترەوە . بۆیە : ئەقڵی خۆتان بخەنە گەڕ و حەق و ناحەق، راستی و درۆ بە چاوی خۆتان ببینن و خۆتان مەکەن بە سووتەمەنیی شەڕێکی ناڕەوا و ناحەق. لە درێژەی هەمان وتاردا دەڵێ: (...بەینا وبەین کەسانێکی گێرەشێوێن هەڵدەکوتنە سەر ئەرمەنییەکان، ئەو حکوومەتە زاڵمەشمان بە تۆپ و تفەنگ و پارە و جاسووس و جەللادەکانی، بیست و پێنج ساڵە خۆی سەپاندووە بەسەر ئێوە و هەموو ئیسلامدا !) تا دەڵێ: (... ئایین و غەزا چۆتە حاڵەتێکی نادیارەوە و ئێوەیش بۆ شەڕکردن لە دژی ئەرمەنییەکان، دەبنە داردەستی کاربەدەستانی حکوومەت. کوردەکان، تا ئێوە

لەو شێوەیەدا بن، پلەی ئاگایی‌و هوشیاریتان هەر لەو ئاستەدا دەمێنێتەوە کە شاخەکان دەوریان داوە، توانای ئەوەتان نابێ بیر لە گەورەیی رابردووتان بکەنەوە. توانای ئەوەتان نابێ ئەو شتە گرنگانە ببینن کە میللەتان پێی گەیشتوون. گەورەیی و شان و شەرەف ئەوە نییە کە لەژێر دەستی زەکی پاشادا یەکێك بن لە رەعیەتی حەمیدییە، بەڵکو ئەوە دەبێتە هۆی دوورکەوتنەوەتان لە هەموو گەورەییەك، ئەبێ ئێوە خۆتان شەرەف و بەرزیتان بەدەست بێنن).

ئەم تێڕوانینە رۆشن و ئەقڵانییە دوور لە وەهم و غەیبانییەت و دوور لە خۆبەدەستەوەدانە،جارێکی تریش لە وتارێکی زۆر گرنگی ژمارە (٢٦)دا رەنگ دەداتەوە: (...لەگەڵ ئەو زوڵم و زۆردارییەی لەپێناو بەرژەوەندیی زاتی خاوەن شکۆ ئەنجام دەدرێت، هەروەها بە پێی وتەی بەناوبانگی (فرق تسد) هەر لەگەڵ بینینی دوو کەس کە پەیوەندییان رێکوپێکە، یان دوو برا کە پشتیوانی یەکتر بن، بە چەندین نموونەی جۆراوجۆر سەلماوە کە دەستدەکەن بە هەوڵی تێکدانی ئەو پەیوەندییە باشەی لە نێوانیاندایە، تەنانەت دەیانکەن بە دوژمنی یەکتری. هەر بەو جۆرەیش ئەو دوو نەتەوەیەی کورد و ئەرمەنی کە چەندین سەدەیە لەو نیشتمانەیاندا بە پەیوەندییەکی برایانەی باش ژیاون، لە ئەنجامی رشتنی تۆوی فەسادی و نیفاق‌و نەزانی و بێئاگایی خۆیان، لە یەکتر بوون بە دوژمن و دەستیان کرد بە کوشتنی یەکتری لەپێناو جێبەجێکردنی ئارەزووی خوێنرێژی و جینایەتکارانەی پاشامان). لە درێژەی ئەم وتارەدا، تیشك خراوەتە سەر گەلـێ بەڵگەی ئەقڵی‌و لۆژیکی کە لە رووداوەکانەوە، لە واقیعەوە، نەك لە وەهم و ئیددعاوە، هەڵهێنجراون، کە هەرهەموویان ئەوە دەسەلمێنن شەڕی نێوان کورد و ئەرمەنییەکان هیچ پاساوێکی نییە و نە ئەقڵ و نە زانست و نە ئیمانیش رێی پێنادات و لە فیتنە و فەسادی حکومەتی زاڵم بەولاوە هیچی تری لە دواوە نییە و لە کۆتاییشدا زۆر بە روونی، رێگەی رزگاربوون لەو کارەساتە، چ بۆ کوردو چ بۆ ئەرمەنییەکان، دیاری و رۆشن دەکاتەوە: (...چ کوردو چ ئەرمەن،

ئەگەر ئەیانەوێت لەم بارودۆخە پڕ ئازارە و لەم زوڵم و زۆرداریيە رزگاریان بێ، ئەوا بە رێککەوتنو یەکگرتن سەرکەوتن بەدەستدێنن).

لە وتارێکی تری ژمارە (٢٧)دا، روونتر، راستەوخۆتر، راشکاوانەتر لە دژی ئەو وەهمە دەوەستێتەوە کە گوایا ئەم شەڕەیان شەڕێکە لەپێناو ئیسلامدا، شەڕێکە لەپێناو {خودا } دا !.. (کوردەکان! ...... عەبدولحەمید، کە ئێوەی لە هەموو سەرکەوتنێکی شارستانی و زانستی و بەختەوەری و ئازادی بێبەش کردووە، لەپێناو جێبەجێکردنی مەبەستە گڵاوە ناشەرعییەکانی خۆیدا، کۆمەڵێك پەککەوتە و ئافرەت و منداڵی ئەرمەنی هاونیشتمانیی خۆتانی پێ کوشتوبڕ کردوون، بۆ لەکەدارکردنی ناوی میللەتەکەتان لە هەردوو دنیا. دەرکەوتووە کە ئێوە لە خزمەتکردن و جێبەجێکردنی مەرامەکانی عەبدولحەمید و فەرمانبەرە زاڵمەکانی بەولاوە هیچ شتێکی تر ناکەن. پاشا لە نەزانی و بێهۆشیتان سوودمەند بووە، ئێوەی کردووە بە داردەستی خۆی و هەموو زۆرو ستەم و خراپەکارییەکانی خۆی پێ داپۆشیوە، هەرچی روو ئەدات، ئەڵێن کوردەکانن...) تا دەڵێ : (کوردەکان! دڵنیا بن ئەو پەڵەو نیشانانەی کە ئێوە بە شەرەفمەندییەکی بەرزی دادەنێن، چاوتان لە ئاستی بینینی راستییەکاندا دەبەستنەوە، دەبنە هۆی کوژانەوەی چرای میللەتتان و لەناوبردنی پاشەڕۆژتان...) ... (ئایا هاوکاریکردنی ئەو پاشایەی مەبەستی ئەوەیە ئێوە بە میللەتێکی وەحشی بە دنیا بناسێنێت، شیاوی مرۆڤایەتیتانە؟ ئایا کوشتوبڕکردنی کەسانێکی پەککەوتەی ئەرمەنی، رووخاندنی نیشتمانو ماڵ و حاڵی خۆتان ناگەیەنێ؟).

هەر لە هەمان ژمارەدا و لە بەشی ژێرەوەی دوالاپەڕەیدا، لە ژێر سەردێڕی (رووداوەکان) دا، گەیشتووە بە ترۆپکی ئەقڵانییەت و دەڵێ: (بۆ حکوومەتێکی شارستانی، ئەوە بەس نییە کە تەنیا لە کاتی رووداوەکاندا توندوتیژی بنوێنێ بۆ دامرکاندنەوەیان، بەڵکو پێویستە هەوڵبدات بۆ دۆزینەوەی رێگە و شێوازێکی حوکمڕانی کە لە چوارچێوەی ئەقڵو ئینسافدا بێ ، تا ئەو رووداوانەی دامرکاونەتەوە ، جارێکی تر

روو نەدەنەوە . ئەو بەندەی خودایە کە بە (مرۆڤی) هاتۆتە دنیاوە، پێویستە مرۆڤانە مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت !).

هەنگاوەکانی دیکە...

ئەگەرچی وەك دیمان رۆشنگەرانی کورد، لە (کوردستان)ی دەرچووی دەرەوەی کوردستاندا، هەمیشە لە هەوڵی رۆشنکردنەوەی (ئێستا)و (دواڕۆژی) کورددا بوون، بەڵام ئەوەشیان لەیاد نەکردووە کە بەشێکی گرنگ لە بزاڤی رۆشنگەری بریتییە لە بووژاندنەوەی سامانی ئەدەبیی میللەت و رۆشنکردنەوەی مێژووی پڕ سەروەریی باو و باپیران و ناساندنی‌نەوەکانی ئەمڕۆیەتی بە کەسێتیی ناودارو خۆبەختکەرانی ئێستا و رابوردوویان.

لەم روانگەیەوە، هەر لەژمارە (٣)وە سەرنووسەر بەڵێنی خۆی لە بارەی بڵاوکردنەوەی شیعر و بەیتی کرمانجی و حیکایەتی (قنج) لەسەر خواستی هەندێ لە میر و ئاغایانی خوێندەوار کە نامەیان بۆ ناردووە لەناو کوردستانەوە، دێنێتەدی و بە بەشبەش داستانەکەی (مەم‌و زین)ی (ئەحمەدی خانی)، بڵاو دەکاتەوە . دیارە بایەخ و گرنگیی (مەم‌و زین)یش لای هیچ کەسێکی ئاگادار، ون نییەو بە بڵاوکردنەوەیشی لە رۆژنامەی (کوردستان)دا ئەرکێکی گەورە و گرانی ئەستۆی رۆشنگەرایەتی کوردی جێبەجێ بووە.

جگە لەمەیش، دەکرێ بڵێین (کوردستان) یەکەمین مینبەرێکە لە مێژووی کورددا کە (حاجی قادری کۆیی)ی شاعیرو رۆشنگەرو خەباتگێڕی کوردی بە کوردو بە میللەتانی تر ناساندبێ و شیعرێکی بەهاداری بە ناوەڕۆکی حاجیشی بڵاو کردۆتەوە.

لە رووی زیندووکردنەوەی مێژووی میللەتی کوردیشەوە ، هەر لە ژمارە (٨)ی رۆژنامەکەوە بە زنجیرە، باسی مێژووی حاکمەکانی (جزیرەو بۆتان)بڵاوکراوەتەوە و لە ژمارە (١٣)شدا بە کوردی و لە ژمارە (١٤)یشدا بە تورکی، دوو وتاری گرنگ و مێژوویی دەربارەی سەردەمی حوکم و شۆڕشی (بەدرخان بەگ)ی میری بۆتان، بڵاو کراونەتەوە،

بەو کارەیشیان چەند بەشێکی گرنگو برگەی بنەڕەتیی مێژووی سیاسیو کۆمەڵایەتیی (نوێی) کوردیان ڕۆشن کردۆتەوە .

ئەو هەنگاوانە چییان لێ شین بوو؟

بۆ ئەوەی بزانین بەرهەمی ئەو خەبات و تێکۆشینە، چیی لێ شین بووە؟ بەری رەنجی ئەو ڕۆشنگەرانە، لەناو کورداندا چی بووە ؟ دەبێ چاوێ بەو دوو نامەیەدا بخشێنینەوە کەیەکێکیان لە شامەوە و ئەویتریان لە کوردستانەوە گەیشتوون بە سەرنووسەری (کوردستان)، بە خوێندنەوەیەکی وردی ئەو دوو نامەیە، زۆر شتمان بۆ روون دەبێتەوە و وەڵامی ئەو پرسیارەیشمان دەستدەکەوێت.

لە دوالاپەڕەی ژمارە (٣)دا، لە ژێر سەردێڕی ("تقريض" لە شامەوە هاتووە) دەڵێ: (ئەم ڕۆژنامەیە کە لە لایەن میری ئێمەوە بڵاو دەبێتەوە گەیشتۆتە شام و دانەیەکم پەیدا کردو هەموو کوردەکانی نزیکمانم کۆ کردەوە بۆ ئەوەی ڕۆژنامەکە ببینن کە ناوی (کوردستان) ـەو خاوەنەکەیشی میری ئێمەیە، هەموویان لە سەرەتادا ماچیان کردو خستییانە سەر سەری خۆیانو زۆر شاد بوون، دواتر بۆم خوێندنەوە دڵیان خۆش بوو هەروەك تۆ ئەم دنیایەت پێ بەخشی بن. ئەو ئامۆژگاری و پەیامانەی نووسیوتن بە باشی وەریانگرت. زانییان کە شتێکی باشەو ئەو هەواڵەیان لەناو خۆیاندا بڵاو کردەوە، کە لەمەودوا هەرکەسێك گەورە بێ خۆی لە ئیشی حەممالی رزگار بکات و فێری وەستایی ببێت و فێری چەکی تازە ببێت و لەناو خۆیاندا پارە بە یەکتری بدەن و مناڵەکانیان بنێرنە بەر خوێندن و رەوانەی شارەکانی خاوەن سنعەت و فەنیان بکەن....)... (... تۆ ئەم عەزیەتو مەسرەفە بۆ چاکەی کورد دەکێشیت، تۆ ئەم ڕۆژنامەیەت بۆ ئێمە بڵاو کردۆتەوە، خوا لە تۆ رازی بێت، گەلێك ئایەت و حەدیسو رێگای باشت پیشان داین، رەحمەت لە باوکت بێ...)..(... خواو پێغەمبەریش لەمەودوا هاریکاریتان دەکەن، ئێمەیش هەر چاوەڕێی پۆستەی ڕۆژنامەکەتانین ... هتد.)

له ژماره (١٧)یشدا له ژێر سەردێڕی: (نامەیەك له كوردستانەوه پێم گەیشتووه) نووسەری نامەكه دەڵێ: (جگه له یەك ژمارەیان، سەرجەم ژمارەكانی تری ڕۆژنامەی كوردستانم خوێندۆتەوه، ئەم پێشكەوتن و دەسكەوته به سایەی خۆڕاگریو تێكۆشینی لەڕادەبەدەری ئێوەوەیه كه میللەتێكتان به ئەلف و بای سەرنجدانو وردبوونەوه ئاشنا كردووه، دەستتان خۆش بێو پیرۆزباییتان لێدەكەم...).

(لەوانەیه ناحەزانتان بڵێن ڕۆژنامەیەك به زمانی نەتەوەیەك كه خوێندەوارەكانی به ڕێژەی له هەزاردا یەك بن، دەشێ چی لێ چاوەڕێ بكرێ و بەرهەمی چی بێ؟ ئەوانەی ئەم جۆره كێشانه دەهێننه ئاراوه، نازانن وریایی لەحەد بەدەری میللەتێك، زۆرجار به سایەی یەك دوو كەسەوەیه، به تایبەتی لەناو نەتەوەی كورددا كه شاعیری وەك (فضولي)و جەنگاوەری وەك (صلاح الدینی ئەیوبی) پێگەیشتبن، ئیتر بۆچی ڕووناكبیرانی نەبنه ڕووناككەرەوەی ئاسۆی عیرفان......هتد).

(.... هەروەكو چۆن ئەندامێكی لەش كه لێی ئەدرێت، نیشانەیەكی ئەو لێدانەی پێوه دیار ئەبێ، بیرو بڕوایەكیش كه بەر مێشك بكەوێت، مەحاڵه شوێنەوارێك جێ نەهێڵێت، ئێوه كه دەستەبژێری ئەم میللەتەن ئەركی ویژدانیتانه كه میللەتەكەتان به مافه سروشتیو سیاسییەكانیان ئاشنا بكەن).

(ئەمڕۆ خەڵك هوشیار بوونەتەوه، له تواناياندايه ئەو دەستی مەرحەمەتو هاوڕێیەتییەی بۆی درێژ ئەكرێت، له دەستی خوێناویی زۆردارێكی خوێنڕێژ، كه ماڵ و حاڵی زەوت ئەكات و ڕۆڵەكەی لەناو ئەبات، جیا بكاتەوه).

(كوردەكان تا ئێستا نەیانئەزانی "خەلیفه" چییه، تێگەیاندنیان لەم بارەیەوه، چەند هیممەتێكی گەورەیه !).

(كوردەكان لایان وابوو كه حكوومەت هەرچییەك بكات حەقی خۆیەتی و پاشا هەرچییەك بكات كەرامەت و عینایەته. ئێوه له كوردەكانتان گەیاند كه ئەو بیروباوەڕانه ڕاست نین و هەركەسەو خاوەنی مافێكی دیاریكراوی خۆیەتی. ئەو

موناقەشاتو مشتومڕی قەڵەمە، کە خستووتانەتە ئەستۆی خۆتان، غەزایەکی زۆر پیرۆزە).

(لەوانەیە ئەم زۆرانە قەڵەمییەتان زۆر بخایەنێو ئێوە بە بەرهەمەکەیو نەتیجەکەیدا نەگەن، بەڵام هەردوو چاوەکەم عەبدولڕەحمان بەگ، دڵنیا بن لەوەی بەرەکەتی سروشتی تێگەیشتن، لە بەرەکەتە پرشنگدارەکانی مێشکی مرۆڤە، ئەو بەرەکەتە بەرزە هەمیشە دەبێتە هاندەرو یاریدەدەری هیممەت و غیرەتتان......).

(هەتا ئێستا زوڵم و ستەم حوکمڕان بوون، لەمەودوا حوکمڕانی بۆ دادپەروەری و رووناکییە !).

(ئیدی زمانی حاڵمان دەڵێت: "زۆر لەمێژە لەناو گوماندابن.. ئێستا راستیمان دەوێ......"، دەرخستنی راستییەکان هیچ کاتێك زیانبەخش نابن). کوردێك.

بە راستی قەڵەم لە توانایدا نییە، لەوە زیاتر کە لە دەقی ئەو دوو نامەیەدا هاتوون، لەبارەی ناوەڕۆكو رەنگدانەوەی هەنگاوەکانی رۆشنگەران و (کوردستان) ـــەوە لەناو کورداندا، شتێکی تر بڵێ. ئەو دوو نامەیە بۆ ئەوە دەشێن وەك دوو بەڵگەنامەی مێژوویی تەماشابکرێن، دوو بەڵگەنامە کە شاهێدی حاڵن و دوو وێنەی بەرجەستەن بۆ دیمەنی دەور و تەئسیری هەنگاوە سەرەتاییەکانی بزاڤی رۆشنگەریی کوردی لەناوخۆی کوردستانی داگیرکراودا .

بە دیوەکەی تردا، ئەم رۆژنامەیە کە هەڵگری ئەو گوتارە رۆشنگەری و خەباتگێڕییە بووە، وەك چۆن هەر لە سەرەتاوە، رێی نەدرا لەناو تورکیادا دەربچێ یان بڵاو بکرێتەوە ، هەروا لە قاهیرەیش کەوتنە راوەدوونانیو بڵاوکردنەوەیشیان لەناو تورکیادا قەدەغە کرد .. لە ژمارە (١٣)دا لە ژێر سەردێڕی (کاغەزێ لە کوردستانەوە هاتووە) خاوەنی نامەکە نووسیوێتی: (ئەمە دوو سێ مانگە جەریدەی کوردستان دێتە ولاتی ئێمەوە، بەڵام مەئموورەکانی حکوومەت ناهێڵن بە سەربەستی بیخوێنینەوە. بە دەستی هەرکەسێکەوە ببینن ئەیگرنو ئەو کەسەیش ئەگرن و ئازاری ئەدەن. لەگەڵ ئەوەیشدا کرمانج هەمووی گەلێ مەیلی ئەکەن).

سەربارى قەدەغەكردنى (كوردستان) لەناو قەڵەمڕەوى توركاندا، مەدحەت بەدرخان لەدوورەوە حوكم درا، براكانى گیران و وەك فشارێك بەكاریان هێنان تا (مەدحەت و عبدالرحمن) ناچار بكەن دەست لە بڵاوكردنەوەى (كوردستان) هەڵبگرن و خۆیان بدەن بەدەستەوە، ئەگەریش نا ئەوا داوا لە كاربەدەستانى میسر بكرێ كە تەسلیمیان بكەنەوە بە توركیا..

لە ژمارە (٧)دا (عبدالڕحمن بەدرخان) لەو بارەیەوە نووسیوێتى: (ئەگەر مەبەست و ئامانج لە گرتنو ئازاردانى براكانم، ئەوە بێت كە بیروباوەڕو عەزمم وەلاوە نێم و بگەڕێمەوە بۆ ئەستەنبووڵ، ئەوا قەسەم بەخوا، تەگبیر لە بەهێزتركردنى عەزم و خۆڕاگریم بەولاوە، هیچى تر نابێ) (شێر تا زامدار بێ، چنگەكانى تیژتر دەبن).

لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا، (كوردستان)و گوتارى نوێخوازو ڕۆشنگەرانەى ئەم ڕۆژنامەیە، نەك هەر لەناو كورددا، بگرە لەناو خودى توركاندا جێى بایەخ و سەرنج بووە، دیارە ژمارەیەكى زۆر خوێنەرى توركیشى هەبووە، یان هەر هیچ نەبێ ئەوانەى بە تەنیا توركییان بۆ خوێندراوەتەوەو نەیانتوانیوە كوردى بخوێننەوە، بە ئاواتەوە بوون بەشێك لە ڕۆژنامەكە بە زمانى توركى دەربچێت.. لە (ڕاگەیاندنێكى تایبەت)ى ژمارە (١٨)دا، سەرنووسەر باسى ئەوە دەكات كە: (بەم دواییە خەڵكێكى زۆر داوایان لێكردم زمانى توركییش، كە زمانى ڕەسمییە، لە ڕۆژنامەكەدا بەشدار بكەم، بۆ جێبەجێكردنى ئەو داوایە، بڕیارم دا، بە هاوكاریى "فەوزى بەگ"ى خۆشكەزام، كە لەم ڕۆژانەدا بەهۆى بێزاریى لەو كارە نامرۆڤانەیەى لەناو سوپادا دەكرێ، پەناى هێناوەتە خانەى ئازادى و سەربەستى، نیوەى ڕۆژنامەكەم بە زمانى توركى بڵاو بكرێتەوە).

ئەو ڕۆژنامەیەى كە بە سەردێڕى: (هاندەرى كوردەكانە بۆ هوشیاربوونەوە و وەدەسهێنانى صەنایع) و بە پەیامى: (ئەمە یەكەمین جارە كە بەم زمانە ئەم ڕۆژنامەیەم بڵاو كردۆتەوە، بۆ مەبەستى تێگەیاندنى زانیارى و گیانى خۆشەویستى لەناو ڕۆڵەكانى نەتەوەكەم و هاندانى كوردەكان بۆ ئەوەى ڕێگەى پێشكەوتن و شارستانییەتى تازە بگرن، لە هەمان كاتیشدا ئەدەبى نەتەوەیى خۆیانیان پێ پیشان

بدەم...... بڕیارمدا لە ڕێگەی ئەم ڕۆژنامەیەوە هەموو توانای خۆم لە دوورە وڵاتدا، تەرخان بکەم بۆ هەموو کارێك کە قازانج و بەختیاری و پەروەردەکردنی بیری تێدابێت بۆ هاوڵاتیانی کورد). دەستی بەکاری خۆی کرد.. بەم چەند رستەو دەربڕینە دەگاتە لوتکەی پەیامی رۆشنگەرانەی خۆی، کە لە وتارێکی ژمارە (١٨)دا هاتووە دەڵێ: (... بڕیاری هەڵهاتنم دا، چونکە گەیشتمە ئەو بڕوایەی جووڵانی قەڵەمێك لە ئازادیدا، زۆر لە شمشێرێکی خراپەکاری پەککەوتووی هەڵواسراو کاریگەرترە......). (نازانم ئیتر کێ شکات بکات و داوای ماف لە کێ بکرێت...... ئیتر کاتی سەیرو چاوەڕوانی بەسەرچووە، سەبری لەمەودوا ئاژەڵییە، بە دوای خاوەندا مەگەڕێن. خۆتان چارەسەری خۆتان بکەن. منیش بێدەسەڵاتانە سەرکەوتن لە یەزدان داوا ئەکەم و بۆ ئارامیی ویژدانم لە میسرەوە لە رێی بڵاوکراوەکانمەوە هەوڵی دەرخستنی راستییەکان ئەدەم).

دەرئەنجامو پوختە:

رۆژنامەی (کوردستان) لەسەر دەستی رۆشنگەرانی رابەری کورد، لە دواساڵەکانی سەدەی نۆزدەهەمدا کە سەدەی دووەمی رۆشنگەریی ئەورووپاو خۆرئاوا بوو، هاتە دنیاوە و هەم یەکەمین هاوارو هەم یەکەمین هەنگاوی رێی سەختی تێکۆشینێکی مۆدێرنانەی کورد بوو.

(کوردستان) مینبەری رۆشنگەریی کوردی بوو، پەیامی هەڵسانەوەی رۆشنگەرانەی مرۆڤی کوردبوو لە پاش شکستی دوایین میرنشینیو نشوستی خوێناویی دوایین شۆڕشی سەربەخۆخوازی سەدەی نۆزدەهەمی.

بایەخدان بە گرنگیی لەکۆتا نەهاتووی خوێندن و خوێندەواری و بڵاوکردنەوەی زانست و مەعریفەت، پێشخستنی وڵات لە رووی پیشەسازی و کشتوکاڵی و زانستی و سەربازییەوە، رۆشنکردنەوەی بەرچاوی خەڵکی مەزڵووم و چەواشەکراوی کورد و ئەرمەن ، رەواندنەوەی وەهمی راستگۆییو حەقخوازیی خەلیفە و دارودەستەکەی لەلای کوردی خۆشباوەڕ، هوشیارکردنەوەیان لە یاریی تەڵەکەبازانەی دوژمنان بۆ بەشەڕدانیان لەگەڵ ئەرمەنییە مەزڵوومەکاندا.. سەرباری ئەوانەش ناساندنی کورد بە

مێژووی خۆی و بە داستانێکی ئەدەبیی پڕ بایەخی وەك (داستانی مەموزین)... هێنانەوەی باس و خواسی میللەتان و وڵاتانی پێشکەوتوو، وەك نموونە بۆ چاولێکردنیان... وەبیرهێنانەوەی ئەرکی نیشتمانیو نەتەوەییو ئایینی لە خزمەتکردنی وڵاتدا، لە ڕێی ئاوەدانکردنەوەو دروستکردنی قوتابخانەوە، هەموو ئەمانە ناوەڕۆکی پەیامو گوتاری سەرەکی و لاوەکیی – کوردستان – بوون، کە هەر هەموویان گەوهەری گوتارو پەیامی ڕۆشنگەری پێکدێنن .

ئەم هەوڵ و تێکۆشینە هەم دۆست و لایەنگر و هەم ناحەز و دوژمنیشی هەبووە... پرۆژەیەکی هوشیارانەی ڕۆشنگەریی کورد بوو، شوێنەواری بەرچاوی بەسەر ئاراستەی بیرکردنەوە و هەڵوێستی نەوەکانی دواتری ڕۆشنگەرانی کوردەوە جێ هێشتووە و تا ئەمڕۆیش نەفەسی ئەو پرۆژەیە حزووری هەیە ، بارگەی بەهێزی ئەو هەوڵ وهەنگاوەی یەکەم، هەر زیندووەو دڵی گەرمی لە لێدان نەکەوتووە !

لیستی ناوی سەرچاوەکان :

* ئەم باسە : سەرلەنوێ خوێندنەوە و هەڵسەنگاندنە و بەپێزانین وسوپاسێکی زۆرەوە , ئەم سەرچاوانەم بەکارهێناوە ، چ بە وەرگرتنی دەقی تێکستەکان لێیانەوە ، یان بە سوود وەرگرتن لە راو بۆچوونی نووسەرەکانیان :

1 – (کوردستان) یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی – ١٨٩٨ – ١٩٠٢ کۆکردنەوەو پێشەکی: دوکتۆر کەمال فوئاد/ بەغداد ١٩٧٢.

2 –وەرگێڕانی بەشە تورکییەکەی (کوردستان) یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی– چاپی یەکەم ساڵی ٢٠٠٠ چاپخانەی داناز / لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و ڕووناکبیریی گەلاوێژ.

3 –(چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی ڕۆژنامەوانیی کوردی ١٨٩٨ – ١٩١٨) بەرگی یەکەم، نەوشیروان مستەفا ئەمین. چاپ و ئۆفسێتی دەزگای سەردەم – ساڵی ٢٠٠١ لە زنجیرە کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم (١٣٤).

4 – (ڕۆشنگەری ـ هەنگاوی یەگەم) / لوید سپینسەر و ئەندریژ کرۆز / وەرگێڕانی لە فارسییەوە – پێشڕەوحسێن – لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری راگەیاندنی کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردستان – ژمارە (٢) پرۆژەی وەرگێڕان – ٢٠٠١ – سلێمانی.

5– ڕێنیسانس / د.کەمال مەزهەر